

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.1.18>

ПРИНЦИПИ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД КРІЗЬ ПРИЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ

Кірієнко Т.П.,
*аспірантка кафедри теорії права,
конституційного та приватного права
факультету 1 ІПФПНП
Львівського державного університету внутрішніх справ*

Кірієнко Т.П. Принципи обмеження прав і свобод крізь призму забезпечення безпеки людини.

У статті досліджено основні принципи обмеження прав і свобод крізь призму забезпечення безпеки людини, охарактеризовано мету таких обмежень в сучасних умовах розвитку України як правової держави. Зазначено, що можливість обмеження свободи являє собою захід державного впливу, покликаний забезпечити безпеку громадян у критичних ситуаціях, що створюють небезпеку для їхнього життя, здоров'я і благополуччя. Особливо значущим такі обмеження є сьогодні, коли і Україна як окремо взята країна, і весь світ загалом, зважаючи на раніше згадану глобалізацію, стоять перед безліччю загроз, і військових (зважаючи на триваючу війну з боку РФ), і соціально-економічних (до яких можна зарахувати масштабні руйнівні наслідки війни, вимушену міграцію, демографічну кризу тощо), і епідеміологічних (наймасштабнішою з яких останніми роками стала пандемія, спричинена коронавірусом). Наголошено, що обмеження свободи можна розуміти як у вузькому сенсі – за допомогою застосування заходів, що виходять від держави, так і в широкому. Людина обмежена у своїх діях найрізноманітнішими чинниками, як-от: моральні норми, думки оточення і багато іншого, з чим у повсякденному житті люди найчастіше безпосередньо стикаються. За змістом цих положень свобода людини в суспільстві не абсолютна: людина обмежена тією мірою, якою це дає змогу не завдавати шкоди суспільству і не перешкоджати іншим людям у здійсненні належних їм прав. З одного боку, це зумовлює можливість обмеження державою прав і свобод людини, що само собою має негативну тенденцію, а з іншого – через обмеження забезпечується правопорядок, що зумовлює дотримання прав людини і дозволяє суспільству нормально функціонувати. Обов'язковою умовою обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина є те, що воно може відбуватися лише на підставі та у випадках, визначених у законі, і, як правило, за рішенням суду. У національному законодавстві закріплено процесуальний порядок здійснення такого обмеження. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи залежно від фактичних обставин уповноважені самостійно або через звернення до суду обирати способи забезпечення національної безпеки. Деякі закріплені в Конституції України права в принципі не можуть бути обмежені. Серед них – право на життя, на охорону гідності, на свободу віросповідання та захист приватного життя. Проаналізувавши наведені вище права, зроблено висновок, що закон не передбачає обмеження тих прав, реалізуючи які, людина не може перешкоджати іншим у здійсненні належних їм прав, або ж просто становити небезпеку для інших людей (на відміну, наприклад, від обмеження права на вільне пересування заражених коронавірусом чи осіб, які ухиляються від мобілізації). На цій підставі сформульовано принципи, згідно з якими вжиті заходи щодо забезпечення безпеки не можуть обмежувати всі наявні в людини права і свободи, особливо коли йдеться про такі основоположні, як право на життя, це, зокрема, принципи: пропорційності, економічної ефективності та регламентації запроваджуваних обмежень.

Ключові слова: права людини, безпека людини, національна безпека, інформаційна безпека, свобода, принципи, держава, суспільство, обмеження прав і свобод, воєнний стан, мобілізація.

Kiriyenko T.P. Principles of limitation of rights and freedom through the prism of ensuring human security.

The article examines the basic principles of restricting rights and freedoms through the lens of ensuring human security, and characterizes the purpose of such restrictions in the modern conditions of Ukraine's development as a legal state. It is noted that the possibility of limiting freedom is a measure of state influence, designed to ensure the safety of citizens in critical situations that pose a danger to their lives, health and well-being. Such restrictions are especially significant today, when both Ukraine as an individual country and the whole world in general, given the previously mentioned globalization, are facing many threats, both military (given the ongoing war on the part of the Russian Federation), and socio-economic (including one can count the large-scale destructive consequences of war, forced migration, demographic crisis, etc.), and epidemiological (the largest of which in recent years has been the pandemic caused by the coronavirus). It is emphasized that the restriction of freedom can be understood both in a narrow sense - through the use of measures originating from the state, and in a broad sense. A person is limited in his actions by a wide variety of factors, such as: moral norms, opinions of the environment and many other things, which people often directly encounter in everyday life. according to the content of these provisions, a person's freedom in society is not absolute: a person is limited to the extent that it allows him not to harm society and not prevent other people from exercising their rights. On the one hand, this leads to the possibility of the state restricting human rights and freedoms, which in itself has a negative tendency, and on the other hand, due to restrictions, law and order is ensured, which ensures the observance of human rights and allows society to function normally. A mandatory condition for the restriction of constitutional rights and freedoms of a person and a citizen is that it can take place only on the basis and in the cases specified in the law, and, as a rule, by a court decision. The procedure for implementing such a restriction is fixed in the national legislation. Bodies of state power, bodies of local self-government, their officials and employees, depending on the actual circumstances, are authorized to choose methods of ensuring national security on their own or by applying to the court. Some rights enshrined in the Constitution of Ukraine cannot, in principle, be limited. Among them are the right to life, to protection of dignity, to freedom of religion and protection of private life. Having analyzed the above rights, it was concluded that the law does not provide for the restriction of those rights, exercising which a person cannot prevent others from exercising their rights, or simply pose a danger to other people (in contrast, for example, to the restriction of the right to free movement infected with coronavirus or persons who evade mobilization). On this basis, the principles were formulated, according to which the measures taken to ensure security cannot limit all the rights and freedoms available to a person, especially when it comes to such fundamental ones as the right to life, these are, in particular, the principles of proportionality, economic efficiency and regulation of the introduced restrictions

Key words: human rights, human security, national security, information security, freedom, principles, state, society, restriction of rights and freedoms, martial law, mobilization.

Актуальність проблеми дослідження. У сучасному світі, в якому безперервно триває процес глобалізації, міцно вкоренилася така соціальна цінність, як пріоритет прав і свобод людини. Це нормативно закріплюється і на найвищому внутрішньодержавному рівні в більшості країн, і на міжнародному. При цьому варто зазначити, що поруч з нормативним закріпленням пріоритету прав і свобод людини існує можливість їхнього обмеження, коли це видається необхідним і вимагається для охорони держави по захисту інтересів суспільства. Із цього випливає, що в сучасному світі права людини не безмежні, а свобода не абсолютна.

Крім того, розвиток технологій і прискорення суспільних процесів вимагає створення нових правил для глобалізованого суспільства, де вже неможливо виділити окремі спільноти за географічною, мовною чи культурною ознакою; навіть така ознака як громадянство не може бути визначальною для правового статусу особи, позаяк наднаціональні механізми захисту прав людини обмежують сваволю держав [1, с. 15]. Як правило, можливість обмеження свободи являє собою захід державного впливу, покликаний забезпечити національну безпеку та безпеку громадян у критичних ситуаціях, що створюють небезпеку для їхнього життя, здоров'я і благополуччя. Особливо значущим, на наш погляд, це є сьогодні, коли і Україна як окремо взята країна, і весь світ загалом, зважаючи на раніше згадану глобалізацію, стоять перед безліччю загроз, і військових (зважаючи на триваючу війну з боку РФ), і соціально-економічних (до яких можна зарахувати

масштабні руйнівні наслідки війни, вимушену міграцію, демографічну кризу тощо), і епідеміологічних (наймасштабнішою з яких останніми роками стала пандемія, спричинена коронавірусом). Поява та розвиток інформаційних технологій також послаблює рівень недоторканності приватного життя людей. Це неабияким чином впливає на забезпечення інформаційної безпеки, яка в сучасних умовах є важливою складовою національної безпеки та безпеки людини зокрема.

Беручи до уваги ті обмежувальні заходи, які було вжито для недопущення поширення коронавірусної інфекції (закриття міждержавних кордонів, запровадження обов'язкового маскового режиму, режиму самоізоляції тощо), а також воєнні дії на території України (мобілізація громадян призовного віку, введення режиму воєнного стану, комендантська година), вважаємо за потрібне проаналізувати проблему допустимості обмеження прав і свобод людини заради забезпечення національної безпеки та безпеки людини, висвітливши питання цілей і порядку запровадження, засад і меж таких обмежень, а також проблем, які можуть через це виникнути в майбутньому.

Ступінь наукової розробки проблеми. Проблема співвідношення свободи і можливості її обмеження, безумовно, є актуальною, проте не зовсім новою. У минулому її тією чи іншою мірою порушувало багато видатних філософів і мислителів, наприклад: Аристотель, Ж.-Ж. Руссо, Ф. Вольтер, Д. Дідро, Ш. Монтеск'є, Л. Сенека, Г. Гегель, М.Т. Цицерон, Т. Гоббс, Дж. Локк та ін.

Питання національної безпеки та безпеки особистості є предметом аналізу наукових праць багатьох іноземних дослідників, зокрема: В. Buzan, А. Collins, D. Klus-Stanska, M. Nowicka, Н. Harterndorn, R. Keohane, С. Wallander, Р. Hough та ін. Теоретико-методологічне осмислення сучасних проблем безпеки людини, джерел та передумов усіх видів загроз її існуванню, можливих сценаріїв розвитку суспільних процесів тощо досліджували у своїх працях Г. Джагупов, Ю. Луценко, А. Капуловський, О. Руда, Т. Малюта, О. Нагула, О. Тихонова, Т. Цюман, О. Чубукова та ін. Вітчизняні вчені О. Борисова, М. Бойчук, О. Бондар, В. Васьковська, М. Левицька, В. Тихий, В. Мельник та інші акцентували увагу у своїх працях на питаннях національної безпеки, що визнаються пріоритетними в будь-якому цивілізованому суспільстві, будь-якій сучасній державі. Проблеми обмеження прав людини відображено і в наукових доробках таких вчених, як М. Козюбра, І. Іванків, М. Осядла, Н. Оніщенко, Ю. Ірха. Однак поза науковою увагою залишилися питання забезпечення безпеки людини кризь призму обмеження її прав і свобод.

Метою статті є аналіз основних принципів обмеження прав і свобод людини в умовах сучасних викликів та загроз її безпеці.

Виклад матеріалу. Щоб дослідити проблеми обмеження прав людини, насамперед потрібно проаналізувати, що розуміють під словом «свобода» в сучасному світі, відтак визначити, в яких випадках її обмеження визнається допустимим.

Свобода як основоположне право людини нерозривно пов'язана з можливістю її обмеження, що багато в чому визначається правилами людського співжиття. Так, М. Осядла обґрунтовує ідею щодо змістовної характеристики категорії «свобода» у двох аспектах: у широкому (природно-правовому) – як можливість вибору, що надана людині природою, та у вузькому (позитивному) – як принцип, що встановлює межі свободи людини, дає можливість охарактеризувати її в юридичному сенсі, зумовлює процес становлення, функціонування і розвитку особи, суспільства, держави та визначає гарантії свободи за допомогою права (юридико-правових засобів) [2, с. 8]. При цьому уточнимо, що обмеження свободи можна розуміти як у вузькому сенсі – за допомогою застосування заходів, що виходять від держави, так і в широкому. Людина обмежена у своїх діях найрізноманітнішими чинниками, як-от: моральні норми, думки оточення і багато іншого, з чим у повсякденному житті люди найчастіше безпосередньо стикаються.

В умовах розвитку правової держави й побудови громадянського суспільства, роль і значення права в житті суспільства на тлі нинішніх загроз мають лише зростати. Сучасні вчені зазначають, що відносини між людиною й державою не можуть бути односторонніми, вичерпуватися питаннями про права людини, – вони вимагають виконання людиною і громадянином певних обов'язків перед державою й суспільством. Дотримання прав і свобод людини та громадянина є однією з найважливіших засад правової системи й діяльності правової системи, основних правових інститутів держави, державних установ, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб [3, с. 48-49]. Водночас для реального позитивного ефекту треба, щоб громадяни України виступали як рівноправний партнер, що бере участь в ухваленні найважливіших рішень, здійснює в передбачених законом формах контроль за діяльністю владних структур. Насправді сьогочасні реалії показують, що жити в суспільстві і бути вільним від суспільства – неможливо. Однак з

огляду на те, що окреслене нами питання полягає у співвідношенні свободи з можливістю її обмеження заради забезпечення безпеки, на нашу думку, допустимо звузити коло способів обмеження і надалі розглядати саме нормативно-правові заходи, що вживаються державою.

Насамперед варто звернутися до Декларації прав людини і громадянина 1789 року, основоположного документа Великої французької революції, у ст. 2 якого свободу закріплено як «природне і невід'ємне право людини» [4]. Декларація є одним з найпомітніших кроків у боротьбі за визнання і закріплення тих гуманістичних цінностей, які міцно вкоренилися у свідомості сучасного суспільства, а тому видається нам надзвичайно важливою для розуміння ідеї, закладеної у слові «свобода». Безпосередньо в самій Декларації свобода не просто постулюється як невід'ємне право людини, вона отримує своє нормативне визначення: згідно зі ст. 4, свобода полягає в «можливості робити те, що не завдає шкоди іншому» [4]. Більше того, крім визначення свободи, у Декларації прямо вказується на можливість заборони законом «шкідливих для суспільства» дій. Отже, за змістом цих положень свобода людини в суспільстві не абсолютна: людина обмежена тією мірою, якою це дає змогу не завдавати шкоди суспільству і не перешкоджати іншим людям у здійсненні належних їм прав.

З одного боку, це зумовлює можливість обмеження державою прав і свобод людини, що само собою має негативну тенденцію, а з іншого – через обмеження забезпечується правопорядок, що зумовлює дотримання прав людини і дозволяє суспільству нормально функціонувати [5, с. 415].

Згодом основну ідею наведених положень було відтворено і в міжнародному праві, зокрема в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [6] та Загальній декларації прав людини [7], і у внутрішньодержавному – у Конституції України 1996 року [8]. Наприклад, в основоположному міжнародному акті – Загальній декларації прав людини 1948 року йдеться про «обов'язки», які має кожна людина перед суспільством [7]. Сутність цих обов'язків проявляється безпосередньо в обмеженнях прав і свобод, які мають законний характер і призначені для дотримання прав інших, а також, що важливо, для забезпечення громадського правопорядку і добробуту в демократичному суспільстві. Схоже положення міститься і в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1964 року, в якому йдеться про можливість законного обмеження державою прав і свобод людини лише тією мірою, якою це не суперечить природі цих прав і свобод та сприяє добробуту суспільства [9].

Варто зазначити, що питання про співвідношення прав і свобод людини та можливості їх обмеження заради миру, життєдіяльності суспільства для сучасної України є відносно новим, оскільки протягом усього її історичного розвитку панував системоцентристський підхід, для якого характерно переважання інтересів суспільства над інтересами особистості. Так само було і в радянський період, коли суспільне (державне) благо було першочерговим, а для його досягнення й забезпечення нерідко застосовувалися заходи щодо обмеження прав окремих осіб. Однак після розпаду СРСР концепція відносин особистість–держава докорінно змінилася – як найвищу цінність визнано права і свободи людини, а їх обмеження допускається у встановлених законом випадках і тільки для досягнення певних цілей [8].

Чинне законодавство України, як і законодавство інших демократичних країн, містить вичерпний перелік обмежень, за допомогою яких регулюється життя громадян, а також інших осіб, які перебувають на території держави. Як правило, це відбувається через нормативно-правове встановлення відповідальності за вчинення тих чи інших дій. Наприклад, Кримінальний кодекс України передбачає відповідальність за посягання на життя і здоров'я людей, їхню честь і гідність, майно [10], Кодекс України про адміністративні правопорушення – за порушення правил дорожнього руху та інші правопорушення [11]. У більшості випадків розумність таких обмежень і необхідність у їх існуванні не піддаються сумніву, оскільки люди, перебуваючи в суспільстві, усвідомлюють потребу в існуванні певних правил поведінки, без яких це суспільство буде нездатним функціонувати.

Однак далеко не завжди введення обмежень може позитивно сприйматися суспільством. Наочним прикладом є ситуація з коронавірусною інфекцією, яка виникла на початку 2020 року і періодично спалахує досі. Різке зростання захворюваності серед людей і темпи її поширення спонукали керівництва багатьох країн вжити жорстких заходів, які багато в чому були негативно сприйняті населенням. Це пояснюється, по-перше, характером і масштабами вжитих заходів, їхньою спрямованістю, коли були значно обмежені ті права, якими люди в наш час звикли користуватися в повному обсязі, наприклад, право на вільне пересування. По-друге, негативними економічними наслідками, і для окремих людей, і для цілих груп, скажімо, для представників малого бізнесу.

Інша, не менш кричуща ситуація пов'язана із загрозами, які виникли в умовах збройної агресії з боку РФ. Права окремих громадян, а саме осіб призовного віку, значно обмежені. Так, згідно з новим законодавством про мобілізацію, до повноважень військово-цивільних адміністрацій населених пунктів та військових адміністрацій населених пунктів, а також повноважень у сфері оборони місцевих державних адміністрацій пропонується віднести взаємодію з органами державної влади, іншими державними органами, силами оборони і силами безпеки, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами і організаціями, надання їм і одержання від них в установленому законодавством порядку інформації, документів і матеріалів, необхідних для виконання повноважень з питань мобілізації та демобілізації (п. 22-1 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації» [12], п. 22-1 ч. 2 ст. 15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [13], п. 10 ч. 1 ст. 27 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» [14]).

Щодо запропонованих проєктом змін, варто звернути увагу на положення Конституції України, правові позиції Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення права на особисте і сімейне життя, а також практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) щодо розгляду справ про порушення права на приватне і сімейне життя. Відповідно до ч. 2 ст. 32 Конституції України «не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини» [8]. Тобто для визначення можливості збирання, зберігання, використання й поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди необхідна наявність двох складових: регламентація підстав у законі та визначення мети діяльності – *лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини* [15].

Також новелою проєкту є встановлення можливості застосування до громадян, які під час мобілізації не виконують обов'язків, передбачених ч. 3 ст. 22 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [16], заходів впливу. Зокрема, передбачається, що в разі невиконання під час мобілізації військовозобов'язаним чи резервістом обов'язків, передбачених ч. 3 ст. 22 цього Закону, можливе адміністративне затримання та доставлення військовозобов'язаного чи резервіста протягом 15 днів до ТЦК. Також передбачається тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом (до якого зараховано, зокрема, тимчасове обмеження права керування транспортним засобом).

Ситуації, подібні до цих, становлять небезпеку для суспільства загалом, а тому супроводжуються запровадженням найжорсткіших обмежувальних заходів. На наш погляд, саме такі критичні ситуації гостро порушують питання про те, як саме можуть бути обмежені права і свободи окремо взятої людини, коли це необхідно для захисту всього суспільства?

На переконання М. Козюбри, оскільки основоположні фундаментальні громадянські і політичні права мають своїм призначенням передусім захист сфери свободи людини від надмірного втручання держави, до визначення меж їх обмеження треба підходити особливо виважено, залишаючи якомога менше простору для вільного розсуду держави, її органів та посадових осіб. Саме тому власне правові межі обмеження встановлюються Конституцією і законами [17, с. 59–60]. Отож звернімося до положень Конституції України. Конституція України має принципово важливе значення для досліджуваного нами питання не просто як Основний Закон держави, але як нормативно-правовий акт, який на вищому внутрішньодержавному рівні нормативно закріпив у правовій системі «людиноцентристську природно-правову доктрину», засновану на невід'ємних правах людини. Так, ст. 3 Конституції України закріплює права і свободи людини як найвищу цінність, а їх визнання, дотримання і захист – як головний обов'язок держави [8]. Потрібно звернути увагу на те, що це положення міститься в першому розділі Конституції України, присвяченому основам конституційного ладу. У такий спосіб наголошується, по-перше, на фундаментальності і принциповій важливості цього положення, по-друге, на прагненні вітчизняного конституцієдавця забезпечити його стійкість, відгородивши від можливих посягань спеціальним порядком внесення змін, ускладненим для забезпечення незмінності основоположних засад і принципів державного ладу.

А втім, навіть за безперечної умови визнання прав і свобод людини як найвищої цінності Конституція України прямо вказує на можливість їх обмеження. При цьому варто звернути увагу, що Конституція України, допускаючи обмеження основних прав, не передбачає їхнього применшення по суті. Зворотне варто було б визнати неприпустимим. Ба більше, передбачається, що необхідність в обмеженні виникає лише тоді, коли це буде і юридично, і соціально виправдано.

Згідно з Основним Законом України в інтересах національної безпеки допускається обмеження таких конституційних прав і свобод людини і громадянина: право на особисте та сімейне життя (ст. 32); право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір (ст. 34); право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації (ст. 36); право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 36); право на страйк (ст. 44). Оскільки забезпечення національної безпеки охоплює також протидію злочинам проти її основ, щоб їм запобігти, можуть бути обмежені такі права, встановлені в Конституції України: право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29); право на недоторканність житла (ст. 30); право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31) [8]. Як бачимо, захист безпеки кілька разів згадується серед умов, заради яких може бути виправдане обмеження прав і свобод людини. У цьому контексті варто згадати напрацювання відомого американського психолога А. Маслоу, який зараховував безпеку до основних потреб людини (див.: [18, с. 48–50]).

Варто також розглянути й механізм, який передбачений для запровадження цих обмежень. Обов'язковою умовою обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина є те, що воно може відбуватися лише на підставі та у випадках, визначених у законі, і, як правило, за рішенням суду. У національному законодавстві закріплено процесуальний порядок здійснення такого обмеження. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи залежно від фактичних обставин уповноважені самостійно або через звернення до суду обирати способи забезпечення національної безпеки. Водночас відсутність належного контролю за їхньою діяльністю та недосконалість процедури притягнення винних осіб до юридичної відповідальності можуть призвести до надмірного обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина й пов'язаних із цим тяжких наслідків [19, с. 83].

Тут важливо зазначити, що, по-перше, права і свободи людини не можуть бути обмежені на підзаконному рівні. По-друге, у такому разі може виникнути сумнів у правомірності обмеження закріплених у Конституції України прав будь-яким законом як правовим актом, що не має вищої юридичної сили. Однак у цьому випадку протиріччя немає, адже в самій Конституції України допускається встановлення таких обмежень законами, а отже, ці обмеження також будуть конституційними. А через ухвалення законів вони будуть уточнюватися, оскільки в самій Конституції України міститься загальна норма, і реалізовуватися в кожному конкретному випадку. Ба більше, допустимість обмеження прав і свобод людини законами має важливе значення. Воно проявляється в тому, що, як правило, права і свободи людини потребують обмеження за непередбачуваних обставин, коли для збереження порядку в суспільстві, життя і здоров'я людей потрібно вжити негайних і рішучих заходів. Як приклад можемо навести Закон України «Про правовий режим воєнного стану», яким передбачено режим воєнного стану, як особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності [13]. Відповідно до цього конституційного закону режим надзвичайного стану вводить своїм Указом Президент України, а затверджує – Верховна Рада України.

Усі перелічені вище заходи, зокрема правові режими, створено для захисту і забезпечення безпеки громадян України й держави, як правило, передбачають обмеження прав і свобод людини, що проявляється у звуженні можливостей для їх реалізації. Закономірним наслідком цього є зростання невдоволення і негативних настроїв серед населення, погіршення добробуту і соціальної обстановки загалом. Наочним прикладом є різке зростання невдоволення серед населення після введення режиму комендантської години. Так, Указами Президента України від 4 лютого 2022 року № 64/2022, від 14 березня 2022 року № 133, від 18 квітня 2022 року № 259, від 18 травня 2022 року № 341, від 12 серпня 2022 року № 573, від 7 листопада 2022 року № 757, а також від 6 лютого 2023 року № 58 на всіх осіб, які перебувають на території нашої держави поширилися певні обмеження. Комендантська година є однією з форм обмежень, яка діє в період воєнного стану. Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» під комендантською годиною треба розуміти заборону перебування в певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень [13].

Такий режим супроводжується обмеженнями для культурно-розважальної сфери, ресторанної сфери, а також багатьох інших, через що бізнес зазнав значних економічних втрат. Відповідно,

для того щоб уникнути або принаймні мінімізувати зазначені вище негативні наслідки, у процесі запровадження обмежувальних заходів уповноваженим органам варто керуватися принципами, які дозволили б підвищити ефективність вжитих заходів і не допустити можливих зловживань.

Насамперед звернемо увагу на те, що деякі закріплені в Конституції України права в принципі не можуть бути обмежені. Серед них – право на життя, на охорону гідності, на свободу віросповідання та захист приватного життя [8]. Проаналізувавши наведені вище права, можемо зробити висновок, що закон не передбачає обмеження тих прав, реалізуючи які, людина не може перешкоджати іншим у здійсненні належних їм прав, або ж просто становити небезпеку для інших людей (на відміну, наприклад, від обмеження права на вільне пересування заражених коронавірусом чи осіб, які ухиляються від мобілізації). Тож можна сформулювати перший принцип, згідно з яким *вжиті заходи щодо забезпечення безпеки не можуть обмежувати всі наявні в людини права і свободи, особливо коли йдеться про такі основоположні, як право на життя*. На законодавчому рівні це може бути закріплено різними способами, наприклад, перерахуванням прав, які не можуть бути обмежені за жодних обставин, або ж, навпаки, введенням закритого переліку прав, які можуть бути за необхідності обмежені.

По-друге, оскільки досліджувана тема ґрунтується на проблемі співвідношення публічних і приватних інтересів, не можна не вказати на *принцип пропорційності*, основне призначення якого – це регламентація відносин між поставленою метою і засобами та способами її досягнення. «Загальний інтерес, яким керується держава, не може бути таким, що придушує свободу окремої особи» – такий основний зміст цього принципу. Йдеться про збалансованість, сумірність публічних (зокрема, державних) інтересів та інтересів окремої особи в разі виникнення потреби в обмеженні її прав. Як зазначалось в одному з рішень Федерального конституційного суду Німеччини, такі обмеження мають бути адекватними конкретній ситуації, тобто бути у прийнятному співвідношенні до ваги і значення основного права [17, с. 60]. Під пропорційністю в цьому випадку буде розумітися адекватність запроваджуваних обмежувальних заходів наявній загрозі, коли вони не повинні бути надмірними або, навпаки, недостатніми.

По-третє, звертаючись до означених вище міжнародних конвенцій, можна поспостерігати, що обмеження прав і свобод передбачається як захід, що сприяє добробуту суспільства. Виходячи з цього, серед принципів варто виокремити *принцип економічної ефективності*. Під ним у цьому контексті ми розуміємо раціональність введених обмежень, що вводяться, з економічного погляду, щоб вони не приносили більшої шкоди, ніж загроза, проти якої вони спрямовані. Так, наприклад, введені навесні 2020 року в регіонах обмеження на роботу окремих секторів економіки спричинили собою падіння доходів населення, втрату роботи для чималої кількості людей, що позначилося на зростанні безробіття та зниженні рівня життя і не зупинило поширення вірусу. Через це зросло невдоволення діями державних і муніципальних органів влади. Зрозуміло, держава може здійснювати матеріальну підтримку тих, кому обмеження завдали економічної шкоди, однак це далеко не завжди можливо.

Відповідно, треба керуватися принципом економічної ефективності, щоб не запроваджувати суворих обмежень там, де це може спричинити негативні або критичні наслідки.

Також, на наше переконання, варто дотримуватися *принципу регламентації запроваджуваних обмежень*. Так, при обмеженні прав і свобод людини потрібно вказувати певні заходи, що вживаються в певній ситуації, термін, на який вони запроваджуються, коло осіб або території, на які поширюються, та інші конкретизаційні характеристики. Особливо виділимо тимчасовий характер запроваджуваних обмежень, оскільки, як було сказано раніше, обмеження прав і свобод людини припустиме тільки за необхідності, тобто у кризових ситуаціях, які мають тимчасовий характер (так, воєнний стан на території України уже вкотре продовжено – наразі до 13 травня 2024 року (відповідний указ Президента України Володимира Зеленського № 10456 6 лютого ухвалила Верховна Рада [20]).

Усі перелічені вище принципи, крім названих економічних і соціальних цілей, переслідують головну мету – недопущення встановлення тоталітарної держави, для якої обмеження прав і свобод – не надзвичайний захід, а буденність і невід’ємна умова існування. Обмеження прав і свобод людини можна сприймати як ефективний, але вимушений і, що важливо, тимчасовий захід для подолання кризових ситуацій. У такому разі важливою видається саме довіра суспільства до держави і розуміння суті й мети прийнятих обмежувальних заходів.

Висновки. Згідно з Конституцією України при закріпленні у ст. 3 прав і свобод людини як найвищої цінності прямо встановлено допустимість їх обмеження у випадках, коли це необхідно. Не-

обхідність виявляється насамперед у захисті всього суспільства, його безпеки, без якої неможлива реалізація прав і свобод окремих індивідів. Саме ця необхідність змусила людей відмовитися від повноти своєї свободи, наділяючи державу повноваженнями щодо обмеження своїх прав. При цьому, щоб уникнути можливих загроз у вигляді встановлення тиранії і мінімізувати негативний ефект від введених обмежень, необхідно, по-перше, встановити порядок застосовуваних заходів та їхні межі. Наприклад, закріпивши на нормативно-правовому рівні умови для запровадження обмежувальних заходів, строк, на який вони запроваджуються, а також права і свободи, що не підлягають обмеженню. По-друге, при встановленні обмежень варто керуватися принципами, зокрема, пропорційності, економічної ефективності, регламентації обмежень, що вводяться, і неприпустимості довільного обмеження прав і свобод. Отже, людина зможе безперешкодно реалізовувати свої права і свободи всередині встановлених меж, при дотриманні названих вище умов, але при цьому буде захищена і від можливих посягань з боку інших членів суспільства, і від небезпек та загроз, що мають місце в надзвичайних ситуаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Іванків І. Права людства: монографія. Київ: Ваїте, 2020. 158 с.
2. Осядла М. В. Свобода як цінність права (теоретико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 202 с. URL: http://idpnan.org.ua/files/osyadla-m.v.-svoboda-yak-tsinnist-prava_teortiko-pravoviy-aspekt_-_d_.pdf (дата звернення: 07.02.2024).
3. Права і свободи людини: навч. посіб. Київ : КПП ім. Ігоря Сікорського, 2023. 154 с. URL: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/b6467731-b807-468d-93b9-9f372ac4cd32/content> (дата звернення: 07.02.2024).
4. Декларація прав людини і громадянина 1789 року. URL: https://vue.gov.ua/Декларація_прав_людини_і_громадянина_1789 (дата звернення: 07.02.2024).
5. Подорожна Т.С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 536 с.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 07.02.2024).
7. Загальна декларація прав людини: міжнар. док. від 10.12.1948. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 07.02.2024).
8. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 07.02.2024).
9. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : міжнар. док. від 16.12.1966. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 07.02.2024).
10. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 07.02.2024).
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 07.02.2024).
12. Про військово-цивільні адміністрації: Закон України від 03.02.2015 № 141-VIII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text> (дата звернення: 07.02.2024).
13. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 07.02.2024).
14. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> (дата звернення: 07.02.2024).
15. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військово-

- го обліку» від 30.01.2024. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2202222> (дата звернення: 07.02.2024).
16. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21.10.1993 № 3543-ХІІ. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення: 07.02.2024).
  17. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.
  18. Столяренко О.Б. Психологія особистості : навч. посіб. Київ : Центр учб. л-ри, 2012. 280 с.
  19. Ірха Ю. Обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в інтересах національної безпеки України в сучасних умовах. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 5. С. 78–87. URL: https://constitutionalist.com.ua/wp-content/uploads/2020/10/Vksu_2015_5_9.pdf (дата звернення: 07.02.2024).
  20. Проект Закону про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» № 10456 від 05.02.2024. *Офіц. вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43634> (дата звернення: 07.02.2024).